

**MIHAIL BULGAKOV A FEHÉR GÁRDA CÍMŰ REGÉNYÉNEK
NÉMET NYELVŰ ÚJRAFORDÍTÁSA**

**THE GERMAN RE-TRANSLATION
OF MIHAIL BULGAKOV'S NOVEL *THE WHITE GUARD***

BAZSÓNÉ SŐRÉS MARIANNA¹

Absztrakt: A tanulmány bevezetőjében a szerző az irodalmi fordítás és újrafordítás elméleti kérdéseivel, valamint a műfordítói munka nehézségeivel foglalkozik. A tanulmány Mihail Bulgakov 1924-ben publikált *A fehér gárda* című regényének 1969-ben és 2018-ban megjelent német nyelvű fordításainak összevetésével vizsgálja a műfordítás-hagyomány alakulását a rendszerváltás előtt és után. A fordításkritikai megközelítés lehetőséget ad arra is, hogy megvizsgáljuk az ismert irodalmi mű újrafordításának körülményeit, bemutassuk a fordítók munkásságát és a szöveg irodalmi-esztétikai vetületeit. A fordítások egymással való összevetése a mű további kultúrákon átívelő olvasatát és a műfordításhoz szorosan kapcsolódó jelenségek értelmezését teszi lehetővé.

Kulcsszavak: *irodalmi műfordítás, újrafordítás, fordítói attitűd, Mihail Bulgakov, a fordítás esztétikai vetülete*

Abstract: In the introduction, the paper deals with the theoretical issues of literary translation and re-translation and the difficulties of literary translation. By comparing the German translations of Mikhail Bulgakov's novel *The White Guard*, published in 1924, with the German translations published in 1969 and 2018, it examines the development of the literary translation tradition before and after the regime change. The translation-critical approach also provides an opportunity to examine the circumstances of the re-translation of a well-known literary work, to present the work of the translators and the literary-aesthetic aspects of the text. The comparison of translations with each other allows for a cross-cultural reading of the work and an understanding of phenomena closely related to the translation of works.

Keywords: *literary translation, re-translation, translator's attitude, Mikhail Bulgakov, aesthetic dimension of translation*

¹ BAZSÓNÉ DR. SŐRÉS MARIANNA
egyetemi docens
Miskolci Egyetem BTK MFI
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
soresm69@gmail.com

„I see translation as the attempt to produce a text so transparent that it does not seem to be translated. A good translation is like a pane of glass.

You only notice that it's there when there are little imperfections—scratches, bubbles. Ideally, there shouldn't be any. It should never call attention to itself.”

Norman Shapiro²

1. Bevezetés

Jelen tanulmány témája Mihail Bulgakov *A fehér gárda* című regénye két német nyelvű fordításának vizsgálata, valamint az újrafordítás módszereinek és a művek nyelvi megoldásainak bemutatása kiválasztott példákon keresztül. Német nyelvre először Larissa Robiné fordította le a regényt 1969-ben. A kötet az NDK-ban a *Kultur und Fortschritt* Kiadó gondozásában jelent meg. 2018-ban Alexander Nitzberg költő és műfordító készítette el a regény újrafordítását a Galiani Kiadó számára. Felmerül a kérdés, vajon milyen indokok motiválják a fordítókat, hogy egy már kanonizált szöveget újrafordítsanak.

2. Az irodalmi fordítás

Az irodalmi szövegek fordítása a történelem folyamán a nyelv fejlődése szempontjából is fontos szerepet játszott. Erről Werner Koller német nyelvtörténész is hasonlóképpen vélekedik: „A német írott és irodalmi nyelv vizsgálata és fejlődése során a fordítói tevékenység hajtóerőként, katalizátorként és mérceként játszott fontos szerepet” (Koller 1984: 213, a szerző fordítása). A recepció oldaláról nézve az irodalmi fordítás „az irodalmi művek konkretizációjának egyik lehetőségét nyújtja; a fordítások az irodalmi recepció szembevető formái” (Arend-Schwarz 1992: 124), még akkor is, ha a recepciókutatás külön területnek tartja őket. Albert Sándor azt állítja, hogy „... az értelmezést a fordító nem takaríthatja meg magának, és nem háríthatja át a szöveg olvasójára” (Albert 2000: 8).

Az irodalmi szövegek fordítása – legyen szó akár az első, akár egy újrafordításról – alapvetően eltér az egyéb szövegtípusok fordításától, aminek nyitja elsősorban a szövegek által hordozott többértelműségben rejlik. Az irodalmi fordítás hasonló művészi teljesítményt vár el a fordítótól, mint a szöveg szerzőjétől és azt is elvárja, hogy a fordítás közel álljon az eredetihez. A fordító döntési helyzetekkel szembesül, melyeket intuitív módon old meg.

Jiří Levý *Die literarische Übersetzung – Theorie einer Kunstgattung* című tanulmányában három fő szakaszra osztja az irodalmi fordítás folyamatát. Az első lépés az irodalmi szöveg filológiai szempontú megértése, ami a folyamat „kézműves” részét jelenti, a szakmai (nyelvi) felkészültséget és nem igényel különleges tehetséget a fordító részéről. A fordítás második szakaszában az olvasó/fordító érzékeli a szöveg stilisztikai értékét, hangulatait, az ironikus vagy drámai konnotációt. Mindezt úgy teszi, hogy pontosan meg tudja határozni, a szerző milyen eszközökkel éri el a

² Lawrence Venuti *The Translator's Invisibility* című tanulmányából idézve. (Venuti 1995)

megfelelő hatást. Ez a szakasz már egy tudatosabb és alaposabb olvasást feltételez. A fordítás utolsó lépésében a fordítónak az egyes nyelvi eszközök stilisztikai és tartalmi jelentésén túl a szöveg művészi egészét, művészi valóságát kell megértenie és megragadnia. Ez a fázis jelenti a legnehezebb feladatot, hiszen az előző két szakasz aprólékos elemző munkáját követően a képzelőereje segítségével egy komplex egészet kell létrehoznia. Levý a fordítói munkát ebben a szakaszban a rendező képzelőerejéhez hasonlítja, mely nélkül lehetetlen a mű átfogó megértése (Levý 2012: 29). Mindenképpen sokrétű a fordító feladata, hiszen tevékenysége egyszerre receptív és produktív, nyelvi és egyben irodalmi folyamat. Mario Vargas Llosa *Das böse Mädchen* című könyvében egy bolíviai származású tolmács bőrébe bújva meséli el a történetét, aki Csehov elbeszéléseit fordította le spanyol nyelvre és eközben így elmélkedett a fordító munkájáról:

„Als literarischer Übersetzer fühlte ich mich nicht so phantomhaft wie als Dolmetscher. [...] Ein literarischer Übersetzer will Schriftsteller sein, das heißt, er ist fast immer ein verhinderter Schreiberling. Jemand, der sich nie damit abfinden würde, in seiner Arbeit zu verschwinden, wie wir guten Dolmetscher es tun. Verzichte nicht auf deinen Status als inexistenten Vasall, mein Lieber, es sei denn, du willst als Clochard enden.” (Vargas Llosa 2007: 161–162)³

Az író nagyon precízen fogalmazza meg az irodalmi fordítás előbbiekben említett sokrétűségét és alátámasztja Schindler állítását, miszerint alapvetően egyetértenek abban, hogy „a fordítók nem csak közvetve, hanem közvetlenül is részt vesznek az alkotás folyamatában”⁴ (Schindler 2021: 58, a szerző fordítása).

3. Bulgakov regényének újrafordítása

Albert Sándor megfogalmazásában újrafordításról akkor beszélünk, amikor egy forrásnyelvi szövegről több célnyelvi fordítási változat készül, időben egymástól elkülönülve vagy egymás mellett, egy vagy több fordítótól (Albert 2000: 5–24). Az újrafordítás olyan fordítói cselekvés, amely során a fordító ugyanazokat a stratégiákat alkalmazza, mint a fordítás során és ez a folyamat az „önnön változásaira dinamikusan reflektáló kultúra [...] természetes funkciója” (Kappanyos 2023: 35). Eközben a fordító a szövegből adódó kulturális különbségek áthidalására törekszik, figyelembe véve a célközönség elvárásait az adott korban, illetve kifejezi a fordító ízlését, nyelvi

³ „Műfordítóként nem éreztem magam olyan fantomszerűnek mint tolmácsként. [...] Az irodalmi fordító író akar lenni, vagyis szinte mindig akadályokba ütköző firkász. Olyasvalaki, aki soha nem törődne bele abba, hogy eltűnjön a munkájában, mint mi, jó tolmácsok tesszük. Ne mondj le a nem létező vazallusi státuszodról, kedvesem, hacsak nem akarod csavargóként végezni.” (A szerző fordítása.)

⁴ „Dass Übersetzer*innen durchaus am Entstehungsprozess nicht nur mittelbar, sondern auch unmittelbar beteiligt sind, scheint inzwischen grundlegend Konsens zu sein.” (Schindler 2021: 58)

műveltségét és a valósághoz, valamint a múlthoz fűződő viszonyát. Az újrafordításokat sokkal inkább az a kor határozza meg, amelyben létrejöttek, mint a mű keletkezésének ideje.

Albert Sándor az irodalmi szövegek újrafordítása kapcsán abból indul ki, hogy a fordító a fordítás során egyes szövegek bizonyos jellemzőit fontosabbnak, másokat kevésbé fontosnak tart (ilyen lehet a ritmus, az írói/költői stílus) és minél összetettebb a szöveg, annál több összetevőjét tekinti lényegesnek. Itt előáll egy paradox helyzet: minél több összetevőt talál ilyenek, annál nehezebb dolga van a fordítás során. Amennyiben a fordítás folyamata során nem egyszerű kódcsere (Umkodierung) szeretne végrehajtani, akkor saját filozófiai megközelítéssel, stratégiával, háttérismerete és személyes tapasztalata segítségével lát munkához.

Vándor Judit tanulmányában több szempont alapján csoportosítja az újrafordítások lehetséges okait. Egyrészt olyan szövegen belüli okokra vezeti vissza az újrafordítás szükségességét, mint az elavult nyelvi repertoár, a fordító hiányos nyelvismertéből adódó félreértések, másrészt szövegen kívüli okokra, mint a kiadói elvárások, a megváltozott társadalmi normák és nem utolsósorban a fordító személye (Vándor 2007: 51). Theo Hermans az 1985-ben *The Manipulation of Literature* címmel megjelent könyvének bevezetőjében így ír: „A célnyelvi irodalom szemszögéből nézve minden fordítás valamilyen szinten és okból manipulálja a forrásnyelvi szöveget” (Hermans 1985: 11). E kijelentés igazságtartalma a konkrét esetben úgy vizsgálható meg, ha először megismerjük a fordítók életrajzi körülményeit, a fordítói szándékukat, valamint a fordítások keletkezési idejének időszakát. Larissza Robiné fordításával kapcsolatban alig találhatók olyan források, amelyek információt adnának a fordítói munkáról vagy az esetleges fordítási nehézségekről. Larissza Robiné 1918-ban született Jekatyerinoszlavban és 2004-ben Lipcsében halt meg. 1962 óta foglalkozott orosz és ukrán szövegek irodalmi fordításával. René Drommert újságíró és színikritikus így méltatta Robiné Bulgakov-fordítását: „Larissa Robiné spricht eine klare Sprache, klopft die Sätze sorgfältig nach ihrem Sinn ab, ist aber unpedantisch, nicht sklavisch: eine gute Übersetzerin”⁵ (Drommert 1970: 1). Az internetes kutatás egyetlen rövid német nyelvű Wikipédia-találatot hozott (orosz nyelvűt nem), aminek több oka is lehet. Az internet általános elterjedésének időszakában az időskorú fordító már nem tudott bekapcsolódni az irodalmi körforgásba, utolsó fordítása (Andrej Platonov: *Die Epiphaner Schleusen*. Göttingen, Steidl) 1998-ban jelent meg. Albert Sándor alábbi véleménye is megmagyarázza, miért nem írtak a fordítóról hosszú cikkeket, miért nem készültek riportok vele. Szerinte a fordítónak soha nem szabad megfelekednie arról a tényről, hogy az olvasó számára a fordítás jelenti az eredeti művet (Albert 1996: 59). Amíg egy irodalmi műnek egyetlen fordítása létezik, az ritkán képezi vita tárgyát, az olvasóközönség elfogadja azt az eredeti műként. Alexander Nitzberg újrafordításának esetében más szempontok is szerepet játszanak. Nem lehet szemet hunyni a kommerciális kiadói érdekek fölött, melynek megnyil-

⁵ „Larissza Robiné tiszta nyelven beszél, gondosan másolja le a mondatok jelentését, de nem pedáns, nem szolgál: jó fordító.” (A szerző fordítása)

vánulása számos nyilatkozat, riport, amely a fordítóval készült. Ezek a megnyilvánulások lehetővé teszik, hogy a fordító elmondja a szándékait, amelyeket a fordítás elemzésével foglalkozó szakemberek egyébként csak találgatnának. A *Moskauer Deutsche Zeitung*ban megjelent interjúban Nitzberg fontosnak tartja elmondani, hogy a fordítandó szövegek érzelmeket váltanak ki belőle. Ezek az érzelmek lehetnek pozitívak vagy negatívak egészen az antipátiáig, fontos azonban, hogy a szöveg ne legyen közömbös számára (Nitzberg 2016). Nitzberg nem hagyja magát elragadni az érzelmeitől, inkább arra használja őket, hogy a mű hatását igyekezzen az irodalom eszközeivel egy másik nyelvre átültetni. Meggyőződése szerint ez a folyamat minden esetben a mű egyfajta interpretációja, amelyben a fordítónak meghatározott játéktere van, de ettől függetlenül a mű ugyanaz a mű marad (Nitzberg 2016). Ez a vélemény összecseng Borges fordítás-interpretációjával: „A fordítás [...] egy konkrét irodalmi alkotás, egy előre megadott modell utánzása: mimézis. Azonban bármely fordítás létrejöttében nagy szerep jut a fordító személyének: ő szűri meg az eredeti művet; egy fordításban [...] egy fordító szemén keresztül látjuk az eredeti irodalmi alkotást” (Kutasy 2005: 141). Miért van az, hogy egyes régebbi fordításokat kritikusan szemlél az olvasó? Nitzberg rámutat arra a paradoxonra, hogy bár némelyik régi fordítás elavultnak, porosnak tűnik, a sokkal régebben íródott eredeti ennek ellenére még mindig friss, aktuális. Amennyiben a fordítás maga is művészi alkotás, nem fog elévülni, több száz év múlva is olvasni fogják. A fordítás során különbséget tesz a nyelv kétféle funkciója között:

„In der Kunst ist Sprache Material, im anderen Fall ein Medium. Das ist schon ein großer Unterschied, ob Sprache nur Transportmittel ist oder ob mit ihr künstlerisch gearbeitet wird. Mit ihrem Klang, Rhythmus, ihren Bilderwelten. Dann wird nämlich eine subtile Kraft freigesetzt. Eine Schwingung, die über Jahrhunderte bestehen bleibt.” (Nitzberg 2016)⁶

Az 1924-ben íródott eredeti regény, a *Белая гвардия* (Belaja gvargyija) kiadása több lépcsőben történt, hiszen a regény *Rosszija* folyóiratban megjelent részletei csupán a mű kétharmadát tartalmazták, mert a folyóirat megszűnt. 1926-ban és 1929-ben Párizsban jelent meg egy kétkötetes, szerkesztői szempontból nem megbízható változat, melynek befejezése nem az írótól származik. Bulgakov ezt egy saját második kötetben korrigálta. A Szovjetunióban 1966-ban jelent meg a teljes regény az író özvegye gondozásában. Alexander Nitzberg a regény 2015-ben megjelent új, tudományos kiadása alapján készítette el a fordítását, amelyért rangos állami elismerést kapott.

A sok részletében önéletrajzi ihletésű könyv az októberi forradalom utáni évben – 1918 végén és 1919 elején – játszódik Ukrajnában, egy olyan helyen, amelyet az író csak „Város” (oroszul névelő nélkül: „Город”) megjelöléssel lát el; de már első

⁶ „A művészetben a nyelv anyag, más esetekben médium. Nagy különbség van aközött, hogy a nyelv csak egy szállítóeszköz-e, vagy művészileg használják. A hangzásával, a ritmusával, a képi világával. Ilyenkor egy finom erő szabadul fel. Egy rezgés, amely évszázadokig tart.” (A szerző fordítása.)

pillantásra egyértelmű, hogy a fővárosra, Kijevre gondol. A cári birodalom összeomlásban van, de a Vörös Hadsereg még nem tartja ellenőrzése alatt az ország nagy részét. Az első világháború pedig még nem ért véget. Szkoropadszkij hetman⁷ vezetésével bábkormányt hoznak létre. A fehérgárdisták a széteső cári hadsereg tisztjei és katonái voltak, akik a hetman rezsimje mellé álltak, mert a kisebbik rosszat látták benne a bolsevikokhoz és az ő kíméletlen osztályharcra való felhívásukhoz képest. A Várost megszállják a németek, és a Városba számos menekültet is befogadnak Moszkvából és Petrográdból. A lázadó Petljura (akit a megszállók – nyelvileg ügyetlenül – „Peturának” hívnak) sereggel közeledik. A támadás visszaverésére a hetman, azaz Szkoropadszkij mozgósítja a Fehér Gárdát, a junkereket, a tiszteket és a diákokat. Pavlo Szkoropadszkij hetman átvette az állam vezetését, de régi és új ellenségekkel találta magát szemben: orosz nacionalistákkal, forradalmárokkal, a régi ukrán kormány tagjaival stb. Leghíresebb ellenfele Szimon Petljura, az Ukrán Munkapárt társalapítója volt, akit Szkoropadszkij letartóztatott, de a németek nyomására, akik meg akarták békíteni az ukrán nacionalistákat, ismét szabadon engedett. (Petljurát 1926-ban a párizsi száműzetésben élő Sholem Schwarzbard lőtte le, bosszúból az egységei által végrehajtott pogromok miatt). A nacionalista Petljura megtöri a gárda ellenállását, a németek visszavonulnak, a hetman elmenekül. Ezután bevonul Trockij Vörös Hadserege. A történetet a cári hagyományokhoz kötődő Turbin család szemszögéből látjuk. Turbinék apja professzor volt, ahogy Bulgakov apja is a Kijevi Teológiai Akadémia professzora volt. A regény főszereplői a fiatal, szép, vörös hajú Jelena, bátyja, Alekszej, a tiszt, Dr. med – (maga Bulgakov is kitüntetéssel végezte el az orvosi egyetemet) – valamint öccse, Nyikolaj, akit Nyikolka néven emlegetnek. *A fehér gárda* erről a felfordulásokkal teli időszakról szól, amelyet a regény a forradalom ellenfeleinek szemszögéből ábrázol.

Bulgakov regényének nincs szűkebb értelemben vett cselekménye, nincs feszültséggel teli, fordulatos cselekményszála, képi világokat teremt, melyeket szimbolikusan tölt fel, szituációkat és figurákat rajzol tömören, de anélkül, hogy az összefüggéseket explicitté tenné. Az olvasónak gyakran magának kell kitalálnia a mögöttes történéseket. Az olvasók számára a történelmi események nehezen érthetők és a szerző is sokat tesz azért, hogy ne lehessen őket könnyen megérteni. *A fehér gárda* „minden, csak nem narratív: Bulgakov nem mesél, inkább tereket és vizuális szférákat teremt, amelyekben fokozatosan engedi, hogy a mindent beborító ködből – *A fehér gárda* e központi metaforájából – egyes tárgyak vagy személyek kiemelkedjenek” – vélekedik a fordító Nitzberg, akit dr. Olaf Kistenmacher idéz könyvismertetőjében (Kistenmacher 2019).

4. Fordítási példák

Az irodalmi szövegekre a fordító és a fordítási folyamat szempontjából nemcsak az irodalmi norma van hatással, hanem a társadalmi-történelmi-kulturális folyamatok is jelentős mértékben meghatározzák. Ezen kívül azt sem lehet figyelmen kívül

⁷ Tábournok, haderők főparancsnoka.

hagyni, hogy a fordítás szűkebb értelemben véve nyelvi tevékenység, de tágabban értelmezve „kulturális munka”, „nyelvi kultúrtechnika” (Koller 2004: 59). Fontos megemlíteni, hogy a két fordítás megszületése között 49 év telt el. Mint ahogy már korábban esett szó a fordítás receptív jellegéről, a szépirodalmi szövegek fordítástól függetlenül is mindig több értelmezést tesznek lehetővé. Nitzberg magyarázatokkal ellátott fordítása közel egy évszázaddal a mű születése után tűzte ki célul, hogy bevezesse az olvasót Bulgakov világába. Az idézett fordítási példák vizsgálata során megmutatkoznak a fordítók sajátos megoldásai, a célnyelvi szöveg magán hordozza a személyes jegyeket.

1. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 12)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 11)
Город	die STADT	die Große Stadt

A regény helyszíne Kijev, de a város nevét a szerző a regényben egyszer sem említi, hanem egyszerűen csak 'Город'-nak (Városnak) nevezi, amit nagy kezdőbetűvel ír. Larissza Robiné fordításában a 'STADT' szó szerepel, erre utalva a nyomtatott nagybetűs írásmóddal. Nitzberg a 'nagy' jelzővel is ellátja, amivel kiemeli a város nagyságát és a nagy kezdőbetűvel mitikus jelleget kölcsönöz neki. A két elnevezés szimbolikus jellege mindkét fordításban megmutatkozik, annál is inkább, mert egyes oldalakon többször is feltűnik a szövegben a város megnevezése. (Bulgakow 1992: 35, 37).

2. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 18)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 19)
На плечах у Николки унтерофицерские погоны с белыми нашивками а на левом рукаве остроугольный трехцветный шеvron . (Дружина первая, пехотная третий её отдел.) Формируется четвёртый день ввиду начинающихся событий	Auf den Schultern hatte Nikolka Unteroffiziersklappen mit weißer Litze und auf dem linken Ärmel einen deifarbigen Winkel. (Erstes Infanteriebataillon, dritte Kompanie. Es wird in Anbetracht der heranahenden Ereignisse schon den vierten Tag neu aufgestellt.)	An Nikolka Schultern sind Achselstücke mit weißen Tresen, am linken Ärmel ein Chevron in drei Farben mit spitzem Winkel. (1. Infanterie-Bataillon, 3. Abteilung. Formiert seit drei Tagen , angesichts der kommenden Ereignisse.)

Larissza Robinét az a kritika érte, hogy nem elég jártas a katonai szakkifejezésekben. Az alábbi példában pontosan leírja Nyikolka altiszti váll-lapját, de kihagyással élve

nem használja a 'chevron' = katonai jelvény szót. Nitzberg szöveghűségre való törekvése ebben a szakaszban is megvalósul: az 'отдел' (osztag) szót az 'Abteilung' kifejezéssel fordította. Nitzberg a zászlóalj megalakulásának időpontját az eredeti négyes szám helyett a mesebeli hármas számmal fejezi ki.

3. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 20)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 21)
Елена говорит в тревоге, Вот несчастье. Муж должен был вернуться самое позднее, слышите ли, – самое позднее, сегодня в три часа дня, а сейчас уже десять.	Jelenas Stimme klang be-unruhigt . So ein Un-glück . Ihr Mann sollte spätestens – hören Sie: spätestens heute nachmittag um drei zurückkehren, und jetzt war es schon zehn.	Jelena redet kummervoll . So ein Jammer auch. Wollte der Gatte nicht allerspätestens – wohlge-merkt allerspätestens – um drei zurück sein? Jetzt ist schon zehn.

Jelena távol maradó férjéért aggódik, amit Larissza Robiné szöveghűen fordít, míg a Nitzberg által használt 'kummervoll' kifejezés inkább az asszony bánatos, szomorú hangulatára utal. Ennek némileg ellentmond a 'Jammer' siránkozás, jajgatás kifejezés, ami az eredeti szövegben 'несчастье' szerencsétlenség, balszerencse, Larissza Robiné szövegében viszont az 'Unglück' szó szerepel ugyanabban a jelentésben.

4. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 26)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 27)
от винного стаканчика водки	von einem Glas Wodka	von einem kleinen Weinglas, gefüllt mit Schnaps

Az iménti példában két eltérés is megfigyelhető az eredeti szöveghez képest. Bulgakov hőse eredetileg egy borospohárban kapta a vodkát, de Robiné kihagyást alkalmazva csak egy *pohár* vodkáról ír, míg Nitzberg szöveghűen alkalmazza a '*borospohár*' kifejezést. Az ő fordításában viszont vodka helyett a célnyelvi normát követve a '*Schnaps*' szó áll, ami nemcsak vodkát jelenthet, hanem bármilyen átlátszó tömény alkoholfajtát.

5. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 27)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 28)
Гетман, а! Твою мать!	Hetman, hä? ...seine Mutter!	Der Hetman, wie? Diese Rattensau!

Ebben a példában a hetman említése vált ki erős érzelmeket, amelyeket szitokszavakkal fejez ki a szerző. Robiné ezúttal nagyobb szöveghűséggel fordította le a *'Твою мамъ! (Anyádat!)*' káromkodást, bár a birtokos névmás egyes szám második személy helyett harmadik személyben áll. A harmadik személyű alak távolságtartóbb az eredeti tegező formánál. Nitzberg a teljes átalakítást választotta és az erőteljesebb *'Rattensau'* kifejezést használta, mely összetétel mindkét tagja használható szitokszóként (patkány, disznó). Nitzberg több interjúban is azt is nyilatkozta, hogy számára a nyelv hangzása és ritmusa nagyon meghatározó:

„Bei Bulgakow knistern förmlich die Silben, man vernimmt im Hintergrund ein dynamisches Pumpen. Die Sprache stößt andauernd an ihre Grenzen. Es ist die Sprache der Moderne, mit ihrem Zickzack, mit ihren jazzigen Synkopen, mit ihren expressionistischen gebrochenen Bildern.”⁸

Érzelmait sokkal dinamikusabban fejezi ki a fordításban, mint Bulgakov az eredeti műben.

6. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 27)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 28)
Да кто же там, господи! Ведь не может же Петлюра под Трактиром быть?	Wer ist denn dort, um Gottes willen? Petljura kann doch unmöglich schon bei Traktir ste- hen!	Mein Gott, wer ist denn da, am Roten Gasthof ? Doch nicht etwa Petljura, oder?

Larissza Robiné az idézett mondatban a *'Трактир'* vendéglátó helyiség, vendéglő kifejezést egy az egyben átveszi, míg Nitzberg domesztikáló *'Gasthof'* fordítása a rot – vörös jelzővel ellátva a hely politikai beállítottságára is utal. Miközben a *traktieren* német igéhez hasonlóan a *Traktir* ismerősen cseng a német fülnek, Nitzberg fontosnak érezte, hogy az olvasó betekintést kapjon a történelmi eseményekbe is.

7. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 27)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 29)
Черт их знает.	Weiß der Teufel.	Ach, weiß der Kuckuck.

⁸ Id. Lothar Schröder Alexander Nitzberggel készített interjúját a Rheinische Post-ban: „Bulgakov szótagjai szó szerint recsegnek, a háttérben dinamikus pumpálást hallani. A nyelv folyamatosan eléri a korlátait. Ez a modernitás nyelve, a maga zezzugos, jazzes szinkópáival, expresszionista, tört képeivel.” (a szerző fordítása)

A *'черт их знаем'* (ördög tudja) szólásnak mindkét kifejezés megfeleltethető, amelyek a példában láthatóak. Érdekes azonban, hogy Nitzberg a *'tudja a kakukk'* kifejezésben teljes átalakítást végez, melynek eredményeképpen a hangzás játékosabb lesz. A Vigh Éva által szerkesztett Állatszimbólumtár a *kakukk* nevét agyafúrt költési szokásai miatt a csalárdsággal és a ravaszsággal kapcsolja össze (Vigh 2016: 165), így szemantikailag nem válik szépítőbbé a kifejezés, csupán hangzásában.

8. példa

Bulgakov (Булгаков 2013)	Larissza Robiné (Bulgakow 1992: 15)	Alexander Nitzberg (Bulgakow 2018: 16)
Восемнадцатому году скоро конец.	Das achtzehnte Jahr würde bald zu Ende sein.	Bald ist das Jahr 18 zu Ende.
(Булгаков 2013)	(Bulgakow 1992: 11)	(Bulgakow 2018: 11)
Велик был год и страшен год по рождестве Христовом 1918, от начала же революции второй.	Groß war es und fürchterlich, das eintausendneunhundertundachtzehnte Jahr nach Christi Geburt, das zweite aber nach Beginn der Revolution.	Ein gewaltiges Jahr, ein fürchtbares Jahr war nach Christus das Jahr 1918, nach der Revolution das Jahr 2.

Az idézett két példában Larissza Robiné az évszámokat sorszámnévként tünteti fel, és betűvel kiírja, míg Nitzberg számjegyként használja őket. Ugyanez érvényes a 'das zweite' és 'das Jahr 2' példákra is. Bulgakov szövegében mindkét használati mód jelen van: 'год по рождестве Христовом 1918' és 'революции второй'. Nitzberg fordítása ezáltal rövidebb, tárgyilagosabb és a szöveg tempóját is felgyorsítja.

5. Összegzés

Klaudy Kingát idézve a fordítás olyan „alkotó tevékenység”, ahol a „fordító minden egyes mondat lefordításakor számtalan választás előtt áll, tevékenységének eredménye – a célnyelvi szöveg – számtalan választás, számtalan döntés eredménye” (Klaudy 1994: 19). Ezek a részben szubjektív döntések megmutatkoznak a két fordító munkájában. Alexander Nitzberg nem tekinti a fordító feladatának, hogy a szöveg német változatát az eredetnél közérthetőbbé tegye, mint azt Larissza Robiné 1969-es fordítása tette. Sokkal fontosabbnak tartja, hogy hangsúlyozza Bulgakov nyelvi nyersségét, ahogyan bemutatja a polgárháború káoszát és az emberek lelki állapotát a társadalmi változások közepette. Bulgakov regényének aktualitása a történelmi események tükrében töretlen, számos adaptáció (film, színdarab) tanúskodik a mű népszerűségéről. A felsorolt példák összehasonlítása során Nitzberg fordításában határozott fordítói koncepció rajzolódik ki. Larissza Robiné gördülékenyebb mondat-szerkezeteket alkalmaz, míg Nitzberg fordítása a megváltozott olvasói igényeknek

megfelelően Bulgakov szövegének fordítástudatos újragondolásával lehetővé teszi a regény kulturális használhatóságának fenntartását.

Irodalom

- Albert Sándor 2000. Filozófiai szövegek fordítása. *Fordítástudomány* 2/2, 5–24.
- Arend-Schwarz, Elisabeth 1992. Übersetzungsgeschichte als Rezeptionsgeschichte: Carlo Goldonis Werk im deutschen Sprachraum. In: Pöckl, Wolfgang (Hrsg.) *Literarische Übersetzung. Formen und Möglichkeiten ihrer Wirkung in neuerer Zeit. Beiträge zur Sektion Literarische Übersetzung des XXII. Deutschen Romanistentags in Bamberg*. Bonn: Romanistischer Verlag. 123–155.
- Булгаков, Михаил 2013. *Белая гвардия*. London: Glagoslav Publications.
- Bulgakow, Michail 1992. *Die weiße Garde*. Aus dem Russischen von Larisse Robiné. München: Luchterhand Verlag.
- Bulgakow, Michail 2018. *Die weiße Garde*. Aus dem Russischen von Alexander Nitzberg. Berlin: Galiani.
- Drommert, René 1970. Stalins seltsamer Protegé. Michail Bulgakows „Weiße Garde“ jetzt auch in Westdeutschland. *Die Zeit* 25. Dezember 1970. (Letöltve: 2024. 04. 06.).
- Hermans, Theo (ed.) 1985. Translation Studies and a New Paradigm. In: *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London/Sidney: Croom Helm. 7–16.
- Kappanyos András 2023. Kényszer és kihívás: mivégre fordítunk újra. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 16/1, 35–48.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol / német / francia / orosz példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Kistenmacher, Olaf 2019. Im Werden begriffen. Michail Bulgakows Romandebüt „Die Weiße Garde“ in neuer Übersetzung. *literaturkritik.de* 2019/5. <https://literaturkritik.de/weisse-garde-michail-bulgakow-romandebuet,25630.html> (Letöltve: 2024. 01. 16.).
- Koller, Werner 2004. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiebelsheim: Quelle & Meyer Verlag GmbH & Co.
- Koller, Werner 1984. Übersetzungen ins Deutsche und ihre Bedeutung für die deutsche Sprachgeschichte. In: Besch, Werner u.a. (Hrsg.): *Sprachgeschichte Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 1. Halbband. Berlin–New York: de Gruyter. 210–229.
- Kutasy Mercédesz 2005. Vázlatok Jorge Luis Borges fordításkritikai írásaihoz. In: Józán Ildikó – Szegedy Maszák Mihály (szerk.): *A „boldog Babel”*. *Tanulmányok az irodalmi fordításról*. Budapest: Gondolat Kiadó. 131–151.

- Levý, Jiří 2012. Die literarische Übersetzung: Theorie einer Kunstgattung. *Scientia Traductionis* n. 11, 24–60. <https://periodicos.ufsc.br/index.php/scientia/article/view/1980-4237.2012n11p24/22395> (Letöltve: 2024. 01. 16.).
- Nitzberg, Alexander – Arzner, Thomas 2016. „Ich gebe mir jeden erdenklichen Spielraum“. *Moskauer Deutsche Zeitung* 11. 07. 2016. <https://mdz-moskau.eu/ich-gebe-mir-jeden-erdenklichen-spielraum/> (Letöltve: 2024. 01. 16.).
- Schindler, Kirsten 2021: Literarisches Übersetzen. Eine besondere Form des Schreibens. *trans-kom* 14 [1] 43–62.
- Schneider, Wolfgang 2019. Michail Bulgakov: „Die weiße Garde“. Ein Sturm aus der Stalinära. *Deutschlandfunk* 31. 03. 2019. <https://www.deutschlandfunk.de/michail-bulgakov-die-weisse-garde-ein-sturm-aus-der-100.html> (Letöltve: 2024. 01. 16.).
- Schröder, Lothar 2019. „Es ist eine echte Grotteske“. Interview mit Alexander Nitzberg. *Rheinische Post* 22. 02. 2019. https://rp-online.de/nrw/staedte/duesseldorf/kultur/alexander-nitzberg-zur-bulgakow-premiere-im-schauspielhaus-duesseldorf_aid-36955815 (Letöltve: 2024. 04. 08.).
- Vándor Judit 2007. Adaptáció és újrafordítás. *Fordítástudomány* 9/1, 40–57.
- Vargas Llosa, Mario 2007. *Das böse Mädchen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London–New York: Routledge. https://www.academia.edu/25783955/Venuti_The_Translators_Invisibility_A_History_of_Translation (Letöltve: 2024. 04. 03.).
- Vígh Éva 2016. *Állatszimbólumtár A–Z*. Budapest: Balassi Kiadó. https://real.mtak.hu/93694/1/allatszimbolumtar_mtmt.pdf (Letöltve: 2024. 04. 08.).